

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**LONGITUDINALNO PRAĆENJE PSIHOLOŠKE DEPRIVACIJE
S OBZIROM NA PROMJENU RADNOG STATUSA**

Lana Šegotić

Mentor: Darja Maslić Seršić

Zagreb, 2005.

Naslov: Longitudinalno praćenje psihološke deprivacije s obzirom na promjenu radnog statusa

Title: Longitudinal monitoring of psychological deprivation considering changes in employment status

Lana Šegotić

SAŽETAK

Ovim longitudinalnim istraživanjem željeli smo utvrditi do kakvih promjena dolazi u stupnju psihološke deprivacije kod nezaposlenih osoba koje su u toku istraživanja promijenile svoj radni status (ponovno su se zaposlile) i osoba koje nisu promijenile radni status odnosno ostale su nezaposlene. Stupanj psihološke deprivacije 1151 nezaposlene osobe prvi puta je ispitan u ljeto 2003. godine (prva točka mjerenja). Samo određeni dio ispitanika (njih 601), pristao je sudjelovati i u drugom dijelu istraživanja, kada je ponovno mjerena ista varijabla (druga točka mjerenja). Drugi dio istraživanja odvijao se u jesen 2004. Do tada su neki od tih ispitanika pronašli posao. Psihološku deprivaciju operacionalizirali smo na temelju Jahodine deprivacijske teorije (1982) kao stanje koje nastaje zbog nemogućnosti da se ispune latentne funkcije rada. Prema postavljenoj hipotezi očekivano je da će se kod osoba koje su se zaposlile do druge točke mjerenja stupanj doživljene psihološke deprivacije smanjiti, dok će se kod osoba koje su i dalje ostale nezaposlene povećati ili ostati isti. Rezultati su potvrdili naše hipoteze. Kod zaposlenih ispitanika došlo je do smanjenja, a kod onih koji su ostali nezaposleni do povećanja stupnja psihološke deprivacije u odnosu na prvu točku mjerenja. Također, dobivena je razlika između ove dvije skupine ispitanika u doživljaju deprivacije već u prvoj točki mjerenja, tj. onda kada su obje skupine bile nezaposlene. Već tada nezaposlena skupina koja je kasnije pronašla posao iskazuje manji nivo psihološke deprivacije od skupine nezaposlenih koji su i tokom istraživanja ostali nezaposleni.

Ključne riječi: psihološka deprivacija, radni status, nezaposlenost, ponovna zaposlenost

Key words: psychological deprivation, work status, unemployment, reemployment

UVOD

Radni status, odnosno stanje zaposlenosti ili nezaposlenosti, u velikoj mjeri utječe na život čovjeka. Zaposlen čovjek osigurava svoju egzistenciju, planira svoju budućnost i podmiruje svoje osobne potrebe. Nezaposlen čovjek, osim što nema stalne financijske prihode, također je izložen dodatnim naporima prilagođavanja i suočavanja sa nepovoljnim okolnostima nezaposlenosti.

Navedena dva pojma najčešće su definirana na sljedeći način. Zaposlenje je definirano kao dobrovoljan, institucionalno reguliran odnos razmjene između dvije strane od kojih jedna želi prodati, a druga kupiti rad, uglavnom za novac (Fryer i Payne, 1986). Prema Šverku (1991) rad ima 4 važne funkcije. To su ekonomska funkcija, zatim socijalna funkcija, rad kao izvor društvenog statusa i prestiža, te izuzetno važna psihološka funkcija rada (rad kao izvor identiteta, samopoštovanja i uvjerenja u vlastite vrijednosti). Standardna definicija nezaposlenosti Međunarodne organizacije rada obuhvaća sve osobe starije od dobne granice određene za mjerenje ekonomski aktivnog stanovništva koje su: 1. tijekom referentnog razdoblja bile bez posla, 2. tijekom tog razdoblja bile u svakom trenutku na raspolaganju za posao, te 3. aktivno tražile posao (poduzimale određene korake u cilju pronalaska posla).

Problem nedobrovoljnog gubitka posla i nemogućnosti pronalaska (zadovoljavajućeg) novog posla, osobito u zadnje vrijeme, sve više raste i ostavlja negativne posljedice i na pojedincima i na društvu općenito. Podaci za Hrvatsku govore da je 2002. godine stopa nezaposlenosti dostigla 22% - 400.000 nezaposlenih (Šverko, Galešić, Maslić-Seršić, 2004). Prema najnovijim podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje stopa nezaposlenosti za kolovoz 2005. iznosi 16,9% (www.hzz.hr).

Osim alarmirajuće brojke važno je napomenuti i da je gubitak posla, prema Holmes i Rahe (1967; prema Hanisch, 1999) vrlo stresan događaj, visoko pozicioniran na ljestvici kritičnih životnih događaja. Osim što ostaje bez konstantnog financijskog prihoda, čovjek odjednom prestaje raditi stvari koje su mu postale svakidašnjica (od spremanja za posao do dolaska kući s posla), gubi kontakte sa ljudima s kojima je do tada provodio veći dio dana, nema više obveza vezanih uz posao, ne osjeća da svojim radom nečemu pridonosi i s vremenom se počinje osjećati beskorisnim.

Istraživanja nezaposlenosti

Problem nezaposlenosti probudio je interes istraživača još 30-tih godina dvadesetog stoljeća, u vrijeme velike ekonomske krize. Tadašnja istraživanja bila su uglavnom usmjerena na načine na koji nezaposleni zarađuju za život. Ponovni povećani interes javio se 80-tih godina dvadesetog stoljeća kada se fokus istraživača više usmjerio na proučavanje posljedica nezaposlenosti. Istraživanja nezaposlenosti dijelimo u tri skupine:

1. agregatna istraživanja
2. komparativna ili transverzalna istraživanja
3. longitudinalna istraživanja.

1. Agregatnim istraživanjima nastojalo se pokazati povezanost između promjena u stopi nezaposlenosti i promjena u nekim objektivnim indikatorima psihološkog i tjelesnog zdravlja. Tako je dobiveno da postoji pozitivna povezanost između stopa nezaposlenosti i indikatora smrtnosti, srčanih bolesti, mentalnog zdravlja, alkoholizma i korištenja usluga službi za mentalno zdravlje (Jin, Snah i Svodoba, 1995; prema Mckee-Ryan, Kinicki, Song & Wanberg, 2003). Međutim, ova istraživanja zadobila su dosta kritika jer na temelju njihovih rezultata možemo zaključiti samo da je zdravlje u populaciji općenito narušeno u periodima ekonomskih kriza, a ne i da su baš nezaposleni ti kojima se zdravlje pogoršalo. Za takve odgovore potrebna su komparativna ili longitudinalna istraživanja, odnosno istraživanja na individualnoj razini.
2. Komparativna ili transverzalna istraživanja, na temelju različitih mjera ili indikatora psihološke dobrobiti, uspoređuju uzorke zaposlenih i nezaposlenih osoba. Rezultati pokazuju da nezaposlene osobe imaju značajno nižu psihološku dobrobit od zaposlenih osoba (npr. Mckee-Ryan i sur. 2003; Fryer i Payne, 1986). Iako potvrđuju vezu između nezaposlenosti i zdravlja, ova istraživanja ne govore ništa o uzročno-posljedičnom odnosu među njima. Ili drugim riječima, ne zna se da li nezaposlenost uzrokuje lošije zdravlje ili osobe lošijeg zdravlja lakše gube posao. Iako je vjerojatnija prva konstatacija, na temelju ovih istraživanja ne možemo sa sigurnošću govoriti da je tako.

3. Longitudinalna istraživanja ispituju zdravstveno stanje iste skupine ljudi u dvije ili više vremenskih točaka, između kojih se dogodila promjena u statusu nezaposlenosti. Ovakav nacrt istraživanja korišten je i u našem istraživanju. Zbog toga ćemo ga podrobnije objasniti.

LONGITUDINALNA ISTRAŽIVANJA

Kao što smo već spomenuli, glavni problem nakon utvrđene negativne korelacije između nezaposlenosti i psihološkog zdravlja jest utvrditi njihov uzročno-posljedični odnos. U longitudinalnim istraživanjima kod istraživanja posljedica nezaposlenosti prati se psihološko ili tjelesno zdravlje jednog uzorka kroz duže vremensko razdoblje pri čemu neki ispitanici tokom istraživanja prelaze iz faze zaposlenosti u fazu nezaposlenosti ili obratno. Mogućnost poznavanja, a time i kontrole faktora koji su/nisu djelovali na taj isti uzorak prije i nakon promjene statusa omogućuju nam da sa većom sigurnošću zaključujemo o vezama između nezaposlenosti i psihološke dobrobiti.

Dosadašnja longitudinalna istraživanja pokazuju da se psihološka dobrobit smanjuje ili povećava ovisno o tome jesu li ispitanici tijekom istraživanja izgubili ili pronašli posao (npr. Mckee-Ryan i sur. 2003; Murphy i Athanasou, 1999). Činjenica da se negativni utjecaj na psihološku dobrobit povećava nakon gubitka posla te smanjuje nakon ponovnog zaposlenja, dopušta nam da pretpostavljamo da gubitak posla uzrokuje smanjenu psihološku dobrobit a ne obrnuto. Ovi relativno konzistentni rezultati dobiveni su u istraživanjima koja su se razlikovala po dužini vremena potrebnog za ponovno zapošljavanje, uzorcima te zemljama u kojima su podaci skupljeni (Murphy i Athanasou, 1999).

Ipak, i longitudinalna istraživanja imaju svoja ograničenja koja nam donekle smanjuju mogućnost generalizacije. Prvi od nedostataka je selekcijski efekt. Osim što je kod longitudinalnih istraživanja potreban veliki uzorak jer s vremenom dolazi do otpadanja ispitanika (zbog bolesti, smrti ispitanika ili raznih drugih razloga) može doći i do razlikovanja onih koji nisu završili istraživanje od ispitanika koji su ostali do kraja. Npr. moguće je da su ispitanici koji su "otpali" tokom istraživanja upravo oni kod kojih ne dolazi do smanjenja psihološke dobrobiti za vrijeme nezaposlenosti, odnosno da su oni ispitanici koji su ostali tokom cijelog istraživanja oni koji doživljavaju više straha i anksioznosti (Graetz, 1993; prema Mckee-Ryan i sur. 2003). Takve razlike mogu

dovesti do toga da konačni uzorak nije reprezentativan za cijelu populaciju koju prezentira. Nadalje, postoji problem ponovljenog testiranja. Budući da su korištene iste mjere u različitim vremenskim točkama moguće je da se ispitanici osjećaju obveznima da promijene odgovor ili da odgovaraju konzistentno prijašnjim odgovorima. I, konačno, postoji problem utjecaja socijalno/povijesnih faktora. Naime, moguće je da je kroz bilo koji vremenski period djelovala skupina socijalno/povijesnih faktora (npr. rat) koji su neposredno utjecali na kompletan uzorak i promijenili njihovo ponašanje koje onda više nije reprezentativno za cijelu populaciju.

Unatoč navedenim nedostacima, prevladava mišljenje da rezultati longitudinalnih istraživanja ukazuju da je loše zdravlje uzrokovano nezaposlenošću, a ne obratno (Šverko, Galešić, Maslić-Seršić, 2004).

Posljedice nezaposlenosti i ponovne zaposlenosti

Iako je moguće govoriti i o pozitivnim iskustvima za vrijeme nezaposlenosti kao npr. mogućnost promjene karijere i okretanja života u novom, željenom smjeru (Latack i Dozier, 1986; prema Hanisch 1999), sve veći broj istraživanja govori o različitim negativnim djelovanjima gubitka posla i na psihološko i na tjelesno zdravlje čovjeka. Tako npr. Fryer i Payne (1986) zaključuju da nezaposlene osobe u odnosu na zaposlene imaju višu razinu negativnih osjećaja i nižu razinu sreće, životnog zadovoljstva i pozitivnih osjećaja, što pridonosi pogoršanju njihovog mentalnog zdravlja. Još neke moguće posljedice prikazane su u tablici 1.

Iako su u tablici 1. navedene i posljedice na tjelesno zdravlje, istraživanja su dala nejednoznačne rezultate (npr. Fryer i Payne, 1986; Winefield, 1995). Kao objašnjenje moguće je da se efekti siromaštva (koje često prati nezaposlenost) i psihološkog stresa javljaju odgođeno, pa radi toga nije ustanovljena jasna povezanost između fizičkog zdravlja i nezaposlenosti (Fryer i Payne, 1986).

Tablica 1.

*Prikaz mogućih negativnih posljedica nezaposlenosti na pojedinca
(podaci preuzeti iz Hanisch, 1999)*

POSLJEDICE NEZAPOSLENOSTI			
PSIHOLO[KE		TJELESNE	
POVEĆANO	SMANJENO	UČESTALOST	POVEĆANO
- agresivnost	- samopoštovanje	- glavobolje	- onesposobljenost
- depresija	- pozitivni afekt	- bolovi u trbuhu	- broj dana ne osjećanja dobro
- anksioznost	- doživljena ugoda	- problemi sa spavanjem	- problemi sa srcem
- psihičke bolesti	- zadovoljstvo životom	- nedostatak energije	- srčane bolesti
- briga	- zadovoljstvo sobom	- pogoršanje zdravlja	- hipertenzija
- pritisak	- nivo aspiracije	- smrt od: infarkta,	- čir
- stres	- percepcija sposobnosti	bolesti srca, bolesti	- poremećaji u radu
- pokušaj samoubojstva	- koncentracija	bubrega	bronhija
- upotreba alkohola	- osobni identitet		- nedostatak daha
- nasilno ponašanje	- osjećaj moći		- vizija problema
- bijes	- socijalni identitet		- nivo kolesterola
- strah			- dijagnosticirane bolesti od strane doktora
- paranoja			
- usamljenost			
- pesimizam			
- socijalna izolacija			
- očaj			

Postoje brojni čimbenici koji uzrokuju različitosti u reakcijama pojedinaca na nezaposlenost. Tako će neki pojedinci lakše prihvatiti novonastalu situaciju i krenuti tražiti novi posao, dok će drugi imati ozbiljnije posljedice na zdravlje. McKee-Ryan i sur. (2003) navode četiri potencijalne moderatorske varijable: stopa nezaposlenosti, zakon o radu, trajanje nezaposlenosti, te demografske varijable (spol, dob i obrazovanje). Neki autori spominju još i socijalnu podršku (npr. Winefield, 1995) te vremensku strukturiranost (način na koji nezaposlene osobe provode dane) o čemu će više riječi biti kasnije.

Istraživanja vezana uz trajanje nezaposlenosti i psihološkog zdravlja ne pokazuju jednoznačne rezultate. Npr. Feather (1990) i McKee-Ryan i sur. (2003) nalažu da dolazi do pogoršanja psihološke dobrobiti što duže nezaposlenost traje, Warr i Jackson (1984) utvrđuju da nema nikakve povezanosti između te dvije varijable, dok Payne (1985, prema Fryer i Payne 1986) zaključuje da se nakon određenog perioda čak javlja i poboljšanje na psihološkom planu kao rezultat privikavanja na novu ulogu.

Kako ponovno zapošljavanje utječe na psihološku dobrobit ispitivano je longitudinalnim istraživanjima. Pomoću njih je, kao što smo već spomenuli, moguće

pratiti promjene u psihičkom zdravlju dok pojedinac prelazi iz stanja nezaposlenosti u stanje zaposlenosti. Rezultati konzistentno pokazuju da pronalazak posla pozitivno utječe na mjere psihičkog zdravlja (McKee-Ryan i sur., 2003). Takvi nalazi nisu začuđujući; pojedincu je opet omogućen pristup manifestnim a i latentnim funkcijama zaposlenja. Jahoda (1982) smatra da je bilo kakav posao bolji od nezaposlenosti odnosno, da kada jednom dođe do zapošljavanja, nužno dolazi i do poboljšanja u mjerama psihičkog zdravlja.

Neki autori kritiziraju takav pristup (Leana i Feldman, 1988; Letach i sur. 1995; prema Hanisch 1999) naglašavajući da treba proširiti varijablu ponovnog zaposlenja i zahvatiti dimenziju kvalitete novog posla, budući da nezaposlene osobe vrlo često prihvaćaju poslove koji su nezadovoljavajući i ispod njihove razine obrazovanja što može rezultirati još lošijim promjenama u psihološkoj dobrobiti.

Objašnjenje posljedica nezaposlenosti prema Jahodi - deprivacijska teorija

Postoji nekoliko teorijskih objašnjenja zašto dolazi do negativnih posljedica nezaposlenosti.

Jedna od najutjecajnijih teorija koja je ukazala na psihološku važnost zaposlenosti jest Jahodina *deprivacijska teorija* (Jahoda 1981, 1982; prema Winefield 1995). Jahoda pretpostavlja da, ukoliko želimo razumjeti psihološke efekte nezaposlenosti, prvo moramo razumjeti prednosti zaposlenosti (Jahoda 1979; prema Kuhnert, 2001). Teorija kaže da rad ima manifestnu (povezanu sa dohotkom) i latentnu (povezanu sa psihološkim potrebama) funkciju. Najvažnija manifestna funkcija plaćenog posla je da osigura plaću, i naravno da bilo kakva deprivacija u tom području zaposlenosti ima negativne posljedice na pojedinčev standard življenja, ali i na druga područja npr. obitelj, mogućnost prakticiranja hobija, itd. (Jahoda 1982).

I dok ljudi primarno žele plaćeni posao radi održavanja manifestnih koristi, Jahoda (1982) smatra da zaposleni profitiraju i od pet latentnih funkcija. To su: vremenska struktura dana, socijalni kontakti, nivo aktivnosti, osjećaj društvene korisnosti i osobni status/identitet. Kada dođe do nezaposlenosti ljudi su deprivirani i manifestnih i latentnih koristi, ali prema Jahodi (1982) upravo je gubitak latentnih koristi ono što ima negativan utjecaj na pojedinčevu dobrobit.

Sve navedene latentne funkcije mogu široko varirati ovisno o prirodi radne

situacije. Također, Jahoda (1982) navodi da može doći i do drugih latentnih djelovanja zaposlenosti od kojih neka čak mogu biti i negativna. Međutim, općenito možemo reći da su upravo ovih 5 latentnih faktora povezani sa bazičnim motivima i vrijednostima koje pojedincu pružaju zadovoljstvo tokom trajanja njegovog zaposlenja (Feather i Bond, 1983).

Veliki broj autora bavio se upravo Jahodinom teorijom. Brojna istraživanja ju i potvrđuju. Evans i Haworth (1991; prema Waters i Moore, 2002) i Haworth i Ducker (1991; prema Waters i Moore, 2002) u svojim su istraživanjima pokazali da su deprivacija zajedničkih socijalnih iskustava, informacija o identitetu, osjećaja društvene korisnosti i smislenih aktivnosti povezani sa smanjenim samopoštovanjem, slabijim psihološkim zdravljem i smanjenim zadovoljstvom životom u nezaposlenih ljudi. Neka istraživanja koja su koristila ljestvice za mjerenje latentnih funkcija (npr. Evans i Haworth, 1991; prema Creed i Macintyre, 2001) pokazuju da postoje razlike u ispunjenju latentnih funkcija između zaposlenih i nezaposlenih mladih. Miles (1983; prema Creed i Macintyre, 2001), Miles i Howard (1984; prema Creed i Macintyre, 2001), te Evans i Haworth (1991; prema Creed i Macintyre, 2001) izvješćuju o značajnoj povezanosti između latentnih koristi i psihološke dobrobiti. Sva navedena istraživanja pokazala su da postoji razlika između zaposlenih i nezaposlenih u pristupu latentnim funkcijama i da oni kojima je omogućen pristup latentnim funkcijama većinom imaju i bolje psihološko zdravlje.

Također, veliki broj istraživanja bavio se i pojedinačnim latentnim funkcijama i njihovom utjecaju na psihološko zdravlje.

Jahoda (1982) nije svim latentnim funkcijama pridavala jednaku važnost. Najvažnijom je smatrala vremensku strukturu dana. Većina ljudi tokom zaposlenosti ima svoju rutinu odlaska na posao, korištenja slobodnog vremena za druženje sa obitelji, vježbanje, prakticiranje hobija i odlazak na spavanje. Kada nastupi nezaposlenost neki pojedinci jednostavno ne uspiju ponovno uspostaviti takav vremenski obrazac i imaju poteškoća sa organiziranjem vremena (Fryer i McKenna, 1987; prema Wanberg i Griffiths 1997). Većina istraživanja pokazala je povezanost između vremenske strukture dana i psihološkog zdravlja. Hepworth (1980) je u svojim istraživanjima dobila da je najbolji prediktor mentalnog zdravlja osjećaj pojedinca o tome da li misli da je njegovo vrijeme ispunjeno. Drugi autori ukazuju na povezanost između slabije strukturiranog

vremena i smanjenog samopouzdanja, više depresivnih simptoma i većeg nivoa psihološke boli (Feather i Bond, 1983; Evans i Haworth, 1991; Rowley i Feather 1987; prema Creed i Macintyre, 2001). Wanberg i Griffiths (1997) u svojem su istraživanju dobili samo djelomičnu potvrdu navedenih rezultata, pa se nalaže zaključak da neki nisu sposobni strukturirati svoje vrijeme kada nastupi nezaposlenost, dok određeni pojedinci sasvim dobro organiziraju svoje vrijeme i tokom nezaposlenosti. Winefield, Tiggemann i Winefield (1992; prema Creed i Macintyre, 2001) također su dobili povezanost između vremenske strukture i negativnih posljedica nezaposlenosti.

Ostale Jahodine latentne funkcije također su zaokupile pažnju raznih autora. Što se tiče nivoa aktivnosti, kod nezaposlenih ljudi ustanovljena je manja razina aktivnosti nego u ostaloj populaciji (Underlid, 1996; prema Creed i Macintyre, 2001). Brojna istraživanja upravo su to potvrdila povezujući viši nivo smislenih aktivnosti sa boljim psihološkim zdravljem. Evans i Haworth (1991; prema Waters i Moore, 2002) su pronašli da ljudi koji su zauzeti tokom dana imaju manje percipiranu latentnu deprivaciju nego nezaposleni koji nisu aktivni.

Zaposlena osoba je svakodnevno na poslu okružena ljudima. Iako ti odnosi nisu toliko intenzivni kao u užoj obitelji ipak postoje i omogućuju pojedincu svakodnevno dijeljenje poslovnog iskustva i stavova. Dobiveno je da socijalna podrška ima pozitivne posljedice na psihološku dobrobit (Haworth i Ducker, 1991; Henwood i Miles, 1987; prema Creed i Macintyre, 2001) i da smanjuje depresiju (Bolton i Oatley, 1987; prema Creed i Macintyre, 2001).

Jahoda (1982) smatra da se svaka zaposlena osoba osjeća korisnim dijelom društva. Kada nastupi nezaposlenost, u nedostatku toga dolazi do lošeg utjecaja na psihološku dobrobit. Najmanje se istraživala baš ova latentna funkcija. Dobiveno je da je osjećaj sudjelovanja u kolektivnoj svrsi povezan sa psihološkim zdravljem kod nezaposlenih (Haworth i Ducker, 1991; prema Creed i Macintyre, 2001).

Evans i Haworth (1991; prema Creed i Macintyre, 2001) su pokazali da je status značajno povezan sa psihološkom dobrobiti, neovisno o aktivnosti. Jahoda (1982.) napominje da je identitet pojedinca često definiran kroz posao. Gubitkom posla osoba gubi taj identitet, polako gubi samopoštovanje budući da više ne može upotrijebiti svoja znanja i vještine i dolazi do promjena u psihološkom zdravlju.

Kao što smo već rekli, brojna istraživanja potvrđuju Jahodinu teoriju. Ipak,

potrebno je navesti da i ona ima svoje nedostatke.

Kao prvo, Jahoda (1982) nedovoljno pažnje pridodaje važnosti gubitka stalnih prihoda odnosno manifestnih funkcija zaposlenja. Iako ne treba zanemariti ostale funkcije, mnoga istraživanja pokazuju da su najveći problemi nezaposlenih vezani upravo uz novac (npr. Waters i Moore, 2002). Nadalje, Jahoda (1982) napominje da je bilo kakvo zaposlenje bolje od nezaposlenosti. U nekim istraživanjima dobiven je nalaz da oni pojedinci koji percipiraju svoj posao nezadovoljavajućim ne postižu ništa bolje rezultate u mjerenju psihološke dobrobiti od onih koji su nezaposleni (npr. Winefield, 1993; Winefield, Tiggemann i Goldney, 1998; Winefield i Tiggemann, 1990a; prema Winefield, 1995). Također, Fryer i Payne (1986) napominju da Jahoda smatra da su ljudi u osnovi pasivni i ovisni o događajima u okolini. Ne uzima u obzir individualne razlike odnosno razlike u načinu nošenja sa nezaposlenošću.

Iako se naše istraživanje temelji na Jahodinoj deprivacijskoj teoriji spomenuti ćemo i ostale postojeće teorijske pristupe.

Nekoliko autora (npr. Bake, 1933; prema Winefield 1995) nalaže da se odgovor na nezaposlenost može opisati u terminima faza. Prema *teoriji faza* svaki pojedinac, nakon što nastupi nezaposlenost, prolazi kroz nekoliko faza tokom vremena. Prvo je šok, zatim aktivno traženje posla, pesimizam (rezultirano nemogućnošću pronalaska posla), i na kraju podnošenje, mirenje sa situacijom. Međutim istraživanja su pokazala da longitudinalni podaci ne govore u prilog toj teoriji (Fryer, 1985; prema Winefield 1995.).

Kao odgovor na nedostatke Jahodinoj teoriji Fryer predlaže aktivniji model kojeg naziva *Model ograničavanja djelovanja*. Fryer (1986, Fryer i Payne, 1986) vjeruje da su ljudi sposobni samostalno donositi odluke o tome što žele raditi, kako, kada i gdje to žele raditi; intrinzično su motivirani i aktivno se suočavaju sa događajima. Za razliku od Jahode, smatra da su glavne negativne posljedice nezaposlenosti ne one latentne (iako su i one važne, ali ne mogu u potpunosti objasniti negativan utjecaj nezaposlenosti), već gubitak manifestne funkcije (gubitak prihoda). Fryer (1995, prema Creed i Macintyre, 2001) objašnjava da nezaposlenost dovodi do siromaštva, to iskustvo onemogućuje pojedincu da planira svoju budućnost jer ne zna koliko će nezaposlenost trajati i dolazi po pogoršanja u psihološkoj dobrobiti pojedinca.

Model, koji jednako vrednuje i jedne i druge funkcije kao uzročnike negativnih posljedica nezaposlenosti jest Warrov *Vitaminski model*. Warr (1987; prema McKee-Ryan i Wanberg, 2005) smatra da zaposlenost sadrži 9 značajki koje doprinose čovjekovom zdravlju. U nedostatku tih faktora javljaju se negativne psihološke i fizičke posljedice za pojedinca. Ti faktori su: prilike za kontrolu, prilike za uporabu vještina, smisleni ciljevi, raznolikost, jasnoća okoline, dostupnost novca, fizička sigurnost, prilike za interpersonalne kontakte i cijenjena socijalna pozicija. Iako Warr, za razliku od Jahode (1982) ne razlikuje oštro stanje zaposlenosti od stanja nezaposlenosti, nego više govori o kvaliteti okoline kao važnoj za mentalno zdravlje, Warr naglašava važnost Jahodinog teoretiziranja i njenog utjecaja na njegovo osobno mišljenje (Winefield, 1995).

Jahoda nam daje kompletnu i donekle jasnu sliku o tome koje prednosti zaposlenost ima za pojedinca. Unatoč nedostacima, Jahodin deprivacijski pristup je važan doprinos literaturi. Mnogi drugi autori upravo su u deprivacijskom pristupu pronašli okosnicu za razvijanje svojih ideja (Feather, 1989).

Ovim istraživanjem željeli smo pobliže objasniti na uzorku longitudinalno praćenih nezaposlenih osoba na području Hrvatske kako nezaposlenost, odnosno ponovna zaposlenost, djeluje na psihološku dobrobit čovjeka.

PROBLEM

Na temelju prikazanog uvoda možemo zaključiti da nezaposlenost ima negativne posljedice na psihološku dobrobit pojedinca. Dosadašnja istraživanja i dobiveni podaci upućuju da do tih posljedica dolazi zbog deprivacije funkcija koje su osigurane poslom. Tako se zbog nemogućnosti ostvarivanja latentnih funkcija posla tokom nezaposlenosti javlja psihološka deprivacija. Stanje psihološke deprivacije izaziva daljnje smanjenje psihološke dobrobiti nezaposlenih osoba. Također, na temelju istraživanja, moguće je zaključiti da stanje ponovne zaposlenosti dovodi do smanjenja psihološke deprivacije, budući da su latentne funkcije opet zadovoljene.

Ovim istraživanjem htjeli bismo provjeriti do kakvih promjena dolazi u mjerama deprivacije latentnih funkcija zaposlenja na uzorku longitudinalno praćenih pojedinaca koji su tokom istraživanja prešli iz stanja nezaposlenosti u stanje zaposlenosti i onih koji su u tom periodu i dalje ostali nezaposleni.

Pretpostavka je, u skladu sa dosadašnjim istraživanjima da će kod pojedinaca koji su se zaposlili doći do smanjenja psihološke deprivacije, dok će kod onih koji su ostali nezaposleni nivo doživljene deprivacije ostati isti ili će se povećati.

METODA

Podaci korišteni u ovom istraživanju prikupljeni su u sklopu longitudinalnog projekta "Psihološki aspekti nezaposlenosti" koje je realizirano na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod pokroviteljstvom tadašnjeg Ministarstva rada i socijalne skrbi (sadašnje Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva). Cilj projekta je "upoznati psihosocijalne karakteristike nezaposlenih osoba, istražiti psihološke posljedice njihove dugotrajne nezaposlenosti i ustanoviti koja njihova obilježja pridonose reintegraciji u svijet rada, a koja produženju stanja nezaposlenosti" (prema Galešić, Maslić-Seršić i Šverko, 2003). Projekt se provodio od 2003. do 2005. godine.

Sudionici

Uzorak istraživanja čine nezaposlene osobe (N= 601) prijavljene na Hrvatskom zavodu za zapošljavanje (od početka lipnja do početka kolovoza 2003.) koje su sudjelovale i u prvom i u drugom dijelu projekta "Psihološki aspekti nezaposlenosti"

Iz tablice 2. vidljivo je da su u uzorku zastupljene osobe različitih sociodemografskih značajki.

Što se tiče spola, prevladavaju žene i u jednoj i u drugoj skupini ispitanika, što je u skladu sa strukturom populacije nezaposlenih u Hrvatskoj. S obzirom na dob, u uzorku prevladavaju mlađe dobne skupine što nije u potpunosti u skladu sa populacijom nezaposlenih u Hrvatskoj u kojoj su više zastupljene starije dobne skupine. Također, struktura uzorka s obzirom na obrazovanje prilično odstupa od populacijske strukture nezaposlenih osoba u Hrvatskoj. U našem uzorku je nezaposlenih sa nižom stručnom spremom zastupljeno samo 6% u jednoj skupini i 17.9% u drugoj skupini, dok ih u Hrvatskoj ima 36%. Nadalje, nezaposlenih sa visokom stručnom spremom u Hrvatskoj ima 7%, a u našem uzorku ih je 29.9% u jednoj i 10,9% u drugoj skupini. Većina nezaposlenih u Hrvatskoj nema djecu što je donekle u skladu sa našim uzorkom.

Prema procjenama anketara ustanovljeno je da su sudjelovanje u istraživanju odbijale uglavnom upravo starije i slabije obrazovane osobe koje nedostaju u našem uzorku. Moguće je da je takvim osobama prezahtjevno ispunjavanje upitnika te stoga odbijaju sudjelovanje. Te razlike s obzirom na uzorak potrebno je uzeti u obzir prilikom interpretacije rezultata.

Tablica 2.

Struktura uzorka i populacije nezaposlenih u Hrvatskoj po sociodemografskim obilježjima (podaci preuzeti iz Galešić, Maslić-Seršić i Šverko, 2003)

		Uzorak nezaposlenih ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju (N=601)				Populacija nezaposlenih u RH 06/2003
		Zaposleni		Nezaposleni		
		f	%	f	%	%
Spol	mu{karci	76	37.6	144	37.3	42
	`ene	126	62.4	242	62.7	58
	UKUPNO	202	100.0	386	100.0	100
Dob	do 24	73	36.3	110	28.5	19
	od 25 do 34	72	35.8	89	23.1	25
	od 35 do 44	37	18.4	76	19.7	24
	45+	19	9.5	111	28.8	32
	UKUPNO	201	100.0	386	100.0	100
Obrazovanje	NSS (nkv,pkv,pss)	12	6.0	69	17.9	36
	SSS (kv,vkv,sss)	129	64.2	275	71.2	57
	VSS (v{s,vss)	60	29.9	42	10.9	7
	UKUPNO	201	100.0	386	100.0	100
Djeca	nema	128	63.7	187	48.6	73
	ima	73	36.3	198	51.4	27
	UKUPNO	201	100.0	385	100.0	100
Bračni status	oženjen/udata	61	30.3	179	46.5	-
	neoženjen/neudata	124	61.7	173	44.9	-
	rastavljen/a	13	6.5	27	7.0	-
	udovac/ica	3	1.5	6	1.6	-
	UKUPNO	201	100.0	385	100.0	-

Legenda: zaposleni-ispitanici koji su se zaposlili tijekom istraživanja, nezaposleni-ispitanici koji se nisu zaposlili tijekom istraživanja

Postupak

Istaživanje je provedeno u dva vremenska perioda.

Prvi dio proveden je od početka lipnja do početka kolovoza 2003. godine (prva točka mjerenja). Anketari su (28 studenata viših godina psihologije), nakon edukacije u obliku predavanja i probne primjene upitnika na terenu uz nadgledanje voditelja projekta, prikupljali podatke.

Anketiranje se vršilo u prostorijama odabranih područnih službi HZZ-a gdje su anketari po slučaju prilazili nezaposlenim osobama te ih nakon toga, ako su pristali na ispunjavanje upitnika, vodili u posebnu prostoriju osiguranu za potrebe istraživanja.

Zbog mogućnosti da se nezaposleni koji dolaze u različito doba dana ili mjeseca međusobno razlikuju, težilo se da podjednak broj ljudi bude ispitan ujutro, popodne te početkom, sredinom i krajem mjeseca. Prilikom svake ispostave anketari su varirali vrijeme prikupljanja podataka. Ispitanicima je objašnjena svrha istraživanja, naglašeno je da ono nije povezano sa HZZ-om te da njihovi odgovori neće nigdje biti povezivani sa podacima o njihovom identitetu. Nakon što su prošli sa njima prvih nekoliko pitanja, ispitanici su ostavljeni da samostalno ispunjavaju upitnik (manjem broju anketari su čitali cijeli upitnik i upisivali njihove odgovore). Samo ispunjavanje trajalo je oko 20 minuta. Ispitanici su na kraju zamoljeni da ostave svoje osobne podatke (ime, prezime, adresu i broj telefona) kako bi ih se moglo kontaktirati opet za godinu dana sa svrhom sudjelovanja u drugom dijelu istraživanja. Oko 70-75% ispitanika ostavilo je svoje podatke. Oni su upisivani u poseban obrazac uz jedinstvenu šifru za svakog ispitanika koja se upisivala i na sam upitnik.

Drugi dio istraživanja proveden je od listopada do prosinca 2004. (druga točka mjerenja). Podaci su prikupljeni putem pošte. Anketari su (ponovo studenti viših godina psihologije) putem telefona kontaktirali sve ispitanike koji su ostavili svoje podatke. Nakon što ih se podsjetilo na istraživanje u kojem su sudjelovali prije više od godinu dana, ispitanici su pitani o trenutnom radnom statusu te da li žele sudjelovati i u drugom dijelu istraživanja tako da ispune upitnik koji im se pošalje putem pošte. Upitnik korišten u ovom dijelu istraživanja je predstavljao nešto skraćenu verziju prvobitnog upitnika. Za njegovo ispunjavanje bilo je potrebno 15-tak minuta. Ako su pristali, nekoliko dana kasnije primili bi kuvertu koja sadrži upitnik, popratno pismo sa objašnjenom svrhom istraživanja te adresiranu povratnu omotnicu sa poštanskom

markom. Kako bi se povećala stopa vraćenih upitnika, u pismu je obećano da će troje slučajno odabranih ispitanika koji su poštom vratili ispunjeni upitnik primiti iznos od 1.000,00 kn. Ukupan broj poslanih upitnika je 770, a vraćenih 601 ili 78% što je smatrano dobrim odazivom.

Instrumenti korišteni u istraživanju

U okviru projekta Psihološki aspekti nezaposlenosti, u sklopu kojeg je provedeno i ovo istraživanje, konstruirana su 2 upitnika. Prvi upitnik, korišten u prvom dijelu istraživanja, sadrži pitanja o osnovnim demografskim varijablama nezaposlenih, njihovim svakodnevnim aktivnostima, socijalnoj podršci, materijalnom stanju, stavovima prema radu, stavovima prema nezaposlenosti i društvenoj nepravdi, načinu i intenzitetu traženja posla, psihološkoj deprivaciji i subjektivnom zdravlju.

Drugi, kraći i jednostavniji upitnik, korišten u drugom dijelu istraživanja, sadrži pitanja o radnom statusu, psihološkoj deprivaciji, načinima i intenzitetu traženja posla, materijalnom stanju te subjektivnom zdravlju. U oba upitnika korištena su jednaka pitanja za mjerenje istog konstrukta.

U fokusu ovog istraživanja je varijabla psihološka deprivacija.

Varijabla *psihološka deprivacija* je definirana kao hipotetsko stanje koje nastaje zbog nemogućnosti da se ostvare latentne funkcije rada. Mjerena je pomoću skale od šest pitanja. Tim pitanjima operacionalizirano je pet latentnih funkcija rada u skladu sa Jahodinom deprivacijskom teorijom (1982). Ispitanici su odgovarali zaokruživanjem jednog od četiri moguća odgovora. Pitanja sa ponuđenim odgovorima nalaze se u prilogu, kao i njihovi deskriptivni parametri dobiveni na razini cijelog uzorka u prvoj i drugoj točki mjerenja (vidi tablice 5. i 6.).

Pouzdanost unutrašnje konzistencije ove skale iznosi $\alpha = 0.75$ za točku 1. te $\alpha = 0.69$ za točku 2. što je zadovoljavajuće za ovo istraživanje.

Faktorskom analizom (Galešić, Maslić-Seršić i Šverko, 2003) je ustanovljeno da su odgovori na svih tih šest pitanja indikatori jedne dimenzije ponašanja te se stoga u daljnjem postupku kao mjera psihološke deprivacije uzimao ukupan rezultat svakog ispitanika na tih šest pitanja. Veći rezultat ukazuje na stanje veće psihološke deprivacije.

REZULTATI

Rezultate ćemo prikazati u dva dijela. Prvo će biti prikazani deskriptivni podaci glavnih varijabli ovog istraživanja, a zatim rezultati složene analize varijance sa ponovljenim mjerenjem pomoću koje smo htjeli odgovoriti na problem istraživanja.

Deskriptivna analiza glavnih varijabli

U tablici 3. navedeni su deskriptivni parametri glavnih varijabli ovog istraživanja: psihološke deprivacije u dvije točke mjerenja na razini cijelog uzorka, te radnog statusa.

Tablica 3.

Deskriptivni parametri glavnih varijabli korištenih u istraživanju.

	N*	M	SD	Min	Max	z
PD u 1. točki mjerenja	587	12,04	3,165	6	24	3,09**
PD u 2. točki mjerenja	597	12,68	3,399	6	24	3,22**
Radni status - nezaposlen	394					
- zaposlen	207					

* Broj ispitanika varira od analize do analize zbog podataka koji nedostaju

** $p < 0,01$

Legenda: PD-stupanj psihološke deprivacije, N-broj ispitanika, M-aritmetička sredina, SD-standardna devijacija, Min-minimalni rezultat, Max-maksimalni rezultat, z-Kolmogorov-Smirnovljeva z vrijednost, radni status nezaposlen - ispitanik se nije zaposlio do druge točke mjerenja, radni status zaposlen - ispitanik se zaposlio do druge točke mjerenja.

Raspon mogućih rezultata na skali psihološke deprivacije kreće se od 6 do 24, pri čemu veći rezultat označava veći stupanj deprivacije nekih ili svih latentnih funkcija zaposlenja. Kao što je iz tablice 3. vidljivo, u drugoj točki mjerenja došlo je do blagog povećanja doživljaja psihološke deprivacije (za 0,64 boda) u odnosu na prvu točku mjerenja (M 1. točke = 12,04; M 2. točke = 12,68).

Obje distribucije psihološke deprivacije statistički se značajno razlikuju od normalne (vidi tablica 3. z-vrijednosti) uz rizik pogrešnog zaključka manji od 1%. Pretpostavili smo da to odstupanje neće bitno utjecati na rezultate provedenih statističkih postupaka koji zahtjevaju normalitet distribucije. Naime, među istraživačima u psihologiji prevladava mišljenje da samo ako podaci sugeriraju da su pretpostavke parametrijske statistike narušene u ekstremnom stupnju standardni postupci (oni koji zahtjevaju normalnu distribuciju) daju neprihvatljive rezultate.

Broj ispitanika koji se do druge točke mjerenja zaposlio iznosi 207, a broj ispitanika koji su i na kraju istraživanja zadržali isti status odnosno ostali nezaposleni iznosi 394.

Na slici 2. (vidi prilog) prikazana je distribucija tih istih rezultata dobivenih za vrijeme prvog i za vrijeme drugog mjerenja. Prema slikama možemo zaključiti da su obje slike blago pozitivno asimetrične odnosno rezultati se grupiraju prema nižim vrijednostima. To bi značilo da u oba mjerenja našeg istraživanja ispitanici generalno, gledano na razini cijelog uzorka, iskazuju manju psihološku deprivaciju.

Pogledajmo sada odvojene podatke za već spomenute dvije grupe ispitanika. U tablici 4. navedeni su isti deskriptivni podaci, ali razdvojeni na skupinu onih koji se nisu uspjeli zaposliti i onih koji su se ponovno zaposlili do trenutka druge točke mjerenja. U daljnjem tekstu za ove dvije skupine ispitanika koristiti ćemo nazive “nezaposleni” i “zaposleni”, radi jednostavnosti i boljeg razumijevanja. U prilogu su ti rezultati prikazani i grafički (vidi slike 3. i 4.).

Prema deskriptivnim podacima iz tablice 4. vidimo da rezultati pokazuju smanjenje razine psihološke deprivacije kod “zaposlenih” ($M = 11,69$ u točki 1.; $M = 11,2$ u točki 2.) i povećanje kod “nezaposlenih” ($M = 12,23$ u točki 1.; $M = 13,46$ u točki 2.). Grafički prikazi (vidi slike 3. i 4. u prilogu) prikazuju pomak rezultata prema višim vrijednostima u drugoj točki mjerenja za “nezaposlene”, i pomak prema nižim vrijednostima za “zaposlene”. Rezultati ukazuju na smanjenje psihološke deprivacije uslijed zapošljavanja. Kako bismo statistički utvrdili da ove razlike nisu slučajne, proveli smo daljnje analize.

Distribucije rezultata u varijabli psihološka deprivacija onih koji su se zaposlili i onih koji nisu statistički se značajno razlikuju od normalne (vidi tablica 4. z-

vrijednosti), uz rizik pogrešnog zaključka manji od 1% ili 5%. Ponovno smo pretpostavili da to odstupanje neće bitno utjecati na rezultate.

Tablica 4.

Deskriptivni parametri skupine " zaposlenih" i "nezaposlenih" ispitanika te rezultati složene analize varijance s ponovljenim mjerenjem za varijablu psihološka deprivacija

	"Nezaposleni" u obje točke mjerenja						"Zaposleni" u obje točke mjerenja						F-omjeri		
	2003. (N= 384)			2004. (N= 391)			2003. (N=203)			2004. (N=206)			Glavni	Glavni	Interakcija
	M	SD	z	M	SD	z	M	SD	z	M	SD	z	efekt- točka mjerenja	efekt- radni status	(točka mjerenja x radni status)
Stupanj psihološke deprivacije	12,23	3,296	2,69**	13,46	3,546	2,15**	11,69	2,874	1,54*	11,20	2,516	1,98**	9,25** (df=1)	31,00** (df=1)	42,66 ** (df=1)

** p<0,01 * p<0,05

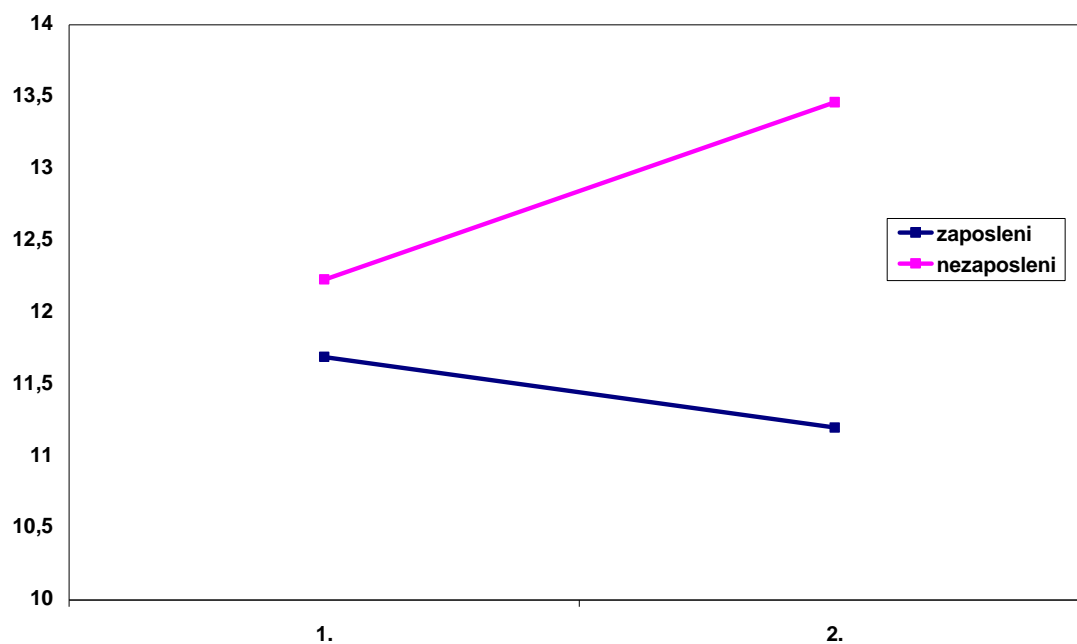
Legenda: N-broj ispitanika, M-aritmetička sredina, SD-standardna devijacija, z-Kolmogorov-Smirnovljeva z vrijednost, df-stupnjevi slobode, p-razina rizika

Razlika u doživljaju psihološke deprivacije između onih koji su se ponovno zaposlili i onih koji su ostali nezaposleni tijekom provođenja istraživanja

Kako bismo odgovorili na naš problem, odnosno utvrdili statističku značajnost razlika između prosječnih procjena psihološke deprivacije u dvije točke mjerenja te ispitati postojanje razlika u doživljaju psihološke deprivacije između onih koji su ostali nezaposleni i onih koji su se zaposlili tokom našeg istraživanja, podatke smo obradili složenom analizom varijance s ponovljenim mjerenjem. Dobiveni rezultati prikazani su u tablici 4.

Dobiven je značajan glavni efekt točke mjerenja ($F = 9,25$; $p < 0.01$). Time možemo zaključiti da je u našem istraživanju na razini cjelokupnog uzorka došlo do statistički značajne promjene u stupnju psihološke deprivacije u drugoj točki mjerenja. Također, dobiven je značajan i glavni efekt radnog statusa ($F = 31,00$; $p < 0.01$). Dakle, postoji značajna razlika u stupnju psihološke deprivacije između “zaposlenih” i “nezaposlenih”.

Također, na temelju dobivenih rezultata zaključujemo da je potvrđen utjecaj radnog statusa na doživljaj psihološke deprivacije (problem istraživanja). Dobivena je značajna interakcija radnog statusa i točke mjerenja ($F = 42,66$; $p < 0.01$). Radni status, odnosno zapošljavanje, utječe na doživljaj psihološke deprivacije kao što smo i očekivali, i to na način da zaposlenost smanjuje, a nezaposlenost povećava stupanj psihološke deprivacije. Dobivena interakcija prikazana je na slici 1.

Slika 1.

Interakcijski efekt zapošljavanja dobiven složenom analizom varijance za mjeru psihološke deprivacije (os x=točka mjerenja, os Y=stupanj psihološke deprivacije)

Na temelju slike 1. i dosadašnjih izloženih podataka vidljivo je da postoji razlika u doživljaju psihološke deprivacije već u prvoj točki mjerenja između skupina “zaposlenih” i “nezaposlenih” (M “zaposlenih”=11,69; M “nezaposlenih”=12,23). Drugim riječima, na temelju prikazanih rezultata možemo reći da postoji mogućnosti da još dok se te dvije grupe nisu razlikovale po radnom statusu tj. kada su obje grupe bile nezaposlene, u prvoj točki mjerenja, njihov doživljaj psihološke deprivacije nije bio isti. Zanimalo nas je da li je ta razlika statistički značajna. U tu svrhu proveden je t-test za velike nezavisne uzorke.

Nije dobivena statistički značajna razlika u doživljaju psihološke deprivacije u prvoj točki mjerenja između skupine “nezaposlenih” i skupine “zaposlenih” (t-test = 1,951; $p > 0.05$).

Također, na temelju rezultata iz tablice 4. vidljivo je da je razlika u stupnju psihološke deprivacije između dvije točke mjerenja veća kod “nezaposlenih” (za 1,23

boda) nego kod “zaposlenih” (za 0,49 boda). Iako je složena analiza varijance pokazala značajan glavni efekt točke mjerenja (vidi tablicu 4.), moguće je da je značajnosti te razlike pridonijela upravo veća promjena rezultata kod “nezaposlenih”. Kako bismo provjerili da li je razlika u doživljaju psihološke deprivacije s obzirom na točku mjerenja značajna i kod “zaposlenih”, proveden je još jedan t-test za velike zavisne uzorke.

Dobivena je statistički značajna razlika u stupnju psihološke deprivacije skupine “zaposlenih” u prvoj i u drugoj točki mjerenja (t-test = 2,528; $p < 0.05$).

RASPRAVA

Ovim longitudinalnim istraživanjem željeli smo ustanoviti do kakvih promjena dolazi u doživljaju psihološke deprivacije kod osoba koje su iz stanja nezaposlenosti prešle u stanje zaposlenosti, i kod osoba koje su tokom istraživanja ostale nezaposlene. Istraživanje smo temeljili na Jahodinoj deprivacijskoj teoriji (Jahoda, 1982) prema kojoj psihološku deprivaciju definiramo kao deprivaciju pet latentnih funkcija koje zaposlenje inače pruža, a to su: vremenska struktura dana, socijalni kontakti, nivo aktivnosti, osjećaj društvene korisnosti i osobni status/identitet. Budući da Jahoda pretpostavlja da je bilo kakvo zaposlenje bolje od nezaposlenosti, logično je bilo da ćemo očekivati da će kod pojedinaca koji su se zaposlili tokom našeg istraživanja doživljaj psihološke deprivacije smanjiti, dok će se kod onih koji su ostali nezaposleni povećati ili ostati isti.

Provedeno istraživanje u potpunosti je potvrdilo naše hipoteze. U drugoj točki mjerenja skupina pojedinaca koji su se zaposlili pokazala je značajno smanjenje osjećaja deprivacije, dok je uzorak nezaposlenih pojedinaca pokazao povećanje. Drugim riječima, naše analize pokazale su da promjene u varijabli radnog statusa utječu na promjene u varijabli psihološke deprivacije. Zaposlenost smanjuje, a nezaposlenost povećava psihološku deprivaciju pojedinaca ($F=42,66$; $p<0,01$).

Potrebno je spomenuti da nije dobivena jednaka promjena u stupnju psihološke deprivacije kod “zaposlenih” i “nezaposlenih” u drugoj točki mjerenja (u skupini “nezaposlenih” došlo je do većeg pogoršanja stupnja deprivacije nego što je došlo do poboljšanja u skupini “zaposlenih”). Također, u obje skupine su promjene u doživljaju psihološke deprivacije u drugoj točki mjerenja zapravo vrlo male. Međutim, dodatnim analizama utvrđeno je da su obje promjene statistički značajne.

Našim rezultatima dobili smo još jednu potvrdu Jahodine teorije kao i mnogi drugi prije nas (npr. Miles i Howard, 1984; prema Creed i Macintyre, 2001; Waters i Moore, 2002). Čini se da upravo te latentne funkcije bez obzira na njihovu kvalitetu (Jahoda, 1982) odgovaraju zadovoljenju potreba kod većine ljudi. Ljudi trebaju da im je dan strukturiran; potrebna su im šira socijalna iskustva; žele imati osjećaj da sudjeluju u društvenim ciljevima; trebaju znati gdje stoje u društvu u usporedbi s drugima kako bi razjasnili svoj osobni identitet; i trebaju imati svakodnevne aktivnosti (Jahoda, 1982) kako bi održali svoje psihološku stabilnost. Nezaposleni ljudi uskraćeni su za te prednosti zaposlenja i to rezultira većom psihološkom deprivacijom.

Ipak, postavlja se pitanje da li među našim ispitanicima uopće postoji stvarna depriviranost. Skala psihološke depriviranosti proteže se od 6 do 24 pri čemu veći rezultat označava veći stupanj deprivacije. Ako pogledamo malo bolje dobivene rezultate (vidi tablicu 3. ili 4.) može se uočiti da naši ispitanici prema prosječnim podacima postižu maksimalan rezultat koji nije niti na polovici skale, bez obzira da li su ostali nezaposleni ili su se zaposlili. Ispitanici daju uglavnom vrlo pozitivne i optimistične odgovore. Pokušati ćemo pretpostaviti zašto je tome tako.

Stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj je prilično visoka. Nezaposlenost, nažalost, kod nas nije rijetkost. Možda upravo iz tih razloga svoje nezaposlenje pojedinci pripisuju nekim vanjskim faktorima (npr. stanju u državi zbog rata) a ne toliko samima sebi što naravno rezultira time da njihovo samopoštovanje odnosno identitet ostaju netaknuti, što smanjuje i ukupni doživljaj psihološke deprivacije.

Nadalje, potrebno je uzeti u obzir probleme korištenog uzorka spomenute na početku istraživanja. S obzirom na dob u našem uzorku prevladavaju mlađe dobne skupine, a s obzirom na obrazovanje zastupljeniji su ispitanici s višim stupnjem formalnog obrazovanja. Možemo pretpostaviti da se tu radi o mlađim i obrazovanim osobama koje još nisu stupile u bračne odnose, nemaju vlastite djece a niti obveze prema kućanstvu. To im pruža mogućnost da više vremena provode u društvu sa drugima, vršnjacima, te da prakticiraju hobije i druge željene aktivnosti. Dakle, latentne funkcije nadopunjuju na druge načine osim zapošljavanjem. Javlja im se i mogućnost dodatnog profesionalnog usavršavanja i obrazovanja što rezultira time da su te osobe motiviranije, više vjeruju u uspjeh pri pronalasku novog posla te su psihički stabilnije od npr. osoba srednje dobi (Šverko, Maslić-Seršić, Galešić; 2004).

Unatoč tome što nisu postignuti rezultati koji ukazuju na visoki stupanj psihološke deprivacije uslijed nezaposlenosti, kao što je očekivano, ovim istraživanjem pokazali smo da produljena nezaposlenost povećava psihološku deprivaciju i obrnuto.

Tokom obrade rezultata naišli smo na još jedan pomalo neočekivani nalaz. Uzorak onih koji su se ponovno zaposlili i onih koji nisu do druge točke mjerenja razlikuje se već i u prvoj točki mjerenja u doživljaju deprivacije, dakle dok su svi sudionici još bili istog radnog statusa - nezaposleni (M "zaposlenih"=11,69; M "nezaposlenih"=12,23). Naša očekivanja su bila da se tada te dvije skupine ispitanika neće razlikovati. Čini se

da oni koji su se kasnije zaposlili već tada pokazuju nešto manju razinu doživljene psihološke deprivacije od onih koji su i kasnije ostali nezaposleni.

Statistička obrada pokazala je da ta razlika nije značajna. Ipak, potrebno je uzeti u obzir da je prilikom obrade tih rezultata dobiveno da je razina rizika vrlo blizu granice značajnosti ($p=0,051$). Dakle, možemo ipak reći da postoji tendencija razlikovanja navedene dvije grupe ispitanika već u prvoj točki mjerenja što je jasno vidljivo i na slici 1.

Objašnjenje tih razlika je najvjerojatnije u demografskim osobinama ispitanika. Zanimljivo je da su među ispitanicima koji su se zaposlili u toku jedne godine i nekoliko mjeseci (vrijeme od prve do druge točke mjerenja) više zastupljeni oni koji su mlađi, obrazovaniji, neoženjeni/neudati te ih manji broj ima djecu. Tablica 2. pokazuje nam zastupljenost pojedinih demografskih karakteristika kod onih koji su se zaposlili i onih koji nisu. Populaciju “zaposlenih” uglavnom čine osobe do 34 godine, većinom neoženjene/neudate te bez djece. Što se tiče obrazovanja 6% ih ima samo osnovnu školu ili manje, 29.9% ih ima i visoku ili višu spremu, a ostali srednju stručnu spremu ili gimnaziju. U populaciji “nezaposlenih” gotovo trećina ispitanika je starija od 45, skoro polovica ih je oženjena/udata te ih više od pola ima djecu. Također ih većina ima srednju stručnu spremu ili gimnaziju, ali čak 17.9% ih ima završenu samo osnovnu školu ili manje, a samo 10.9% ih ima i visoku ili višu stručnu spremu.

Ovakvi podaci nisu toliko začuđujući. U skladu su sa malo prije objašnjenim relativno niskim doživljajem deprivacije u našem istraživanju. Dakle, mlađa, obrazovanija populacija koja još nema vlastitu obitelj, a dio je populacije nezaposlenih, zadovoljava svoje potrebe za latentnim funkcijama na neke druge načine (hobiji, obrazovanje i sl.), umjesto zaposlenja što rezultira smanjenom psihološkom deprivacijom. Oni stariji i sa nižim stupnjem obrazovanja, koji su već stvorili vlastite obitelji očito ne uspijevaju zadovoljiti te potrebe nikako drugačije osim zapošljavanjem čime nezaposlenost na njima ostavlja veće posljedice po pitanju psihološke depriviranosti. Ovakvi nalazi već su i prije pobudili interes stručne javnosti. Evans i Haworth (1991; prema Waters i Moore, 2002) su kod mladih nezaposlenih ljudi koji su se tokom dana bavili slobodnim aktivnostima pronašli manju latentnu depriviranost od onih mladih i nezaposlenih koji nisu prakticirali nikakve slobodne aktivnosti. Također, dobivena je razlika u prakticiranju aktivnih ili pasivnih slobodnih aktivnosti. Haworth i

Ducker (1991; prema Waters i Moore, 2002) predlažu da nisu toliko slobodne aktivnosti *per se* one koje utječu na smanjenje deprivacije koliko i sama vrsta aktivnosti. Točnije, participacija u aktivnim slobodnim aktivnostima (igranje društvenih igara, bavljenje sportom, odlazak u kazalište, kina) rezultira većom razinom ispunjenosti latentnih funkcija nego participacija u pasivnim slobodnim aktivnostima (čitanje, slušanje muzike, gledanje televizije). Možemo pretpostaviti da mladi ljudi imaju više vremena i volje za bavljenje aktivnim slobodnim aktivnostima. Ovi nalazi mogli bi biti poticaj za daljnja istraživanja.

Naše istraživanje sadrži određene metodološke nedostatke. Već samo korištenje longitudinalnog nacрта povlači sa sobom određena ograničenja na koja je potrebno pripaziti prilikom interpretacije podataka. Tako se npr. ispitanici koji su sudjelovali u cijelom istraživanju (N=601) moguće razlikuju od ispitanika koji su otpali nakon prvog mjerenja (N=583). Također, u Hrvatskoj prevladava dosta visoka stopa nezaposlenosti koja je dijelom vjerojatno rezultat i donedavnog ratnog stanja u Hrvatskoj, što razlikuje populaciju nezaposlenih kod nas od populacije nezaposlenih drugdje u svijetu. Tih problema već smo bili svjesni prilikom planiranja istraživanja.

Već je spomenut nekoliko puta i problem nereprezentativnosti uzorka. Napomenuli smo da su se sudionici istraživanja razlikovali već na samom početku od populacije nezaposlenih u Hrvatskoj po dobi i obrazovanju.

Potrebno je naglasiti i da smo glavni konstrukt mjerili samoprocjenom. Sudionici su samostalno odgovarali o svom doživljaju psihološke deprivacije. Budući da samoprocjena nije smatrana pouzdanom mjerom u psihologiji mogli smo uz nju upotrijebiti još neke mjere kao npr. procjenu drugih ljudi, recimo onih koji su u obiteljskom ili u prijateljskom odnosu sa našim ispitanicima.

Ipak, provedeno istraživanje o stupnju doživljene psihološke deprivacije među nezaposlenima i ponovno zaposlenima od određenog je značaja, pogotovo u Hrvatskoj. Iako određeni autori kritiziraju Jahodu tvrdeći da je važnija kvaliteta posla od samog zapošljavanja, zbog trenutne ekonomske situacije u Hrvatskoj čini se da su ljudi zadovoljni ako uopće imaju posao. Stoga je važno ukazati na posljedice koje nezaposlenost ostavlja na pojedinca.

ZAKLJUČAK

Psihološka deprivacija rezultat je negativnog djelovanja nezaposlenosti. Rezultati istraživanja pokazuju da dolazi do promjena u stupnju psihološke deprivacije u funkciji promjene statusa nezaposlenosti ($F= 42,66$; $p<0.01$). Nezaposlene osobe koje su tokom istraživanja ponovno pronašle posao u drugoj točki mjerenja izvještavaju o smanjenom stupnju psihološke deprivacije, dok osobe koje su i na kraju istraživanja ostale nezaposlene izvještavaju o povećanom stupnju deprivacije u odnosu na prvu točku mjerenja.

Dodatnim analizama utvrdili smo da postoji tendencija da se navedene dvije skupine ispitanika razlikuju u stupnju doživljene deprivacije već i u prvom mjerenju, odnosno kada su obje skupine bile nezaposlene. Oni koji su i dalje ostali nezaposleni već tada iskazuju veći stupanj psihološke deprivacije od onih koji su u toku istraživanja ponovno pronašli posao. Pretpostavili smo da su navedeni rezultati uzrokovani razlikama u sociodemografskim obilježjima.

LITERATURA

- Creed, P. A. & Machin, M. A. (2002). Access to the Latent Benefits of Employment for Unemployed and Underemployed Individuals. *Psychological Reports*, 90, 1208-1210
- Creed, P. A. & Macintyre, S. R. (2001). The Relative Effects of Deprivation of the Latent and Manifest Benefits of Employment on the Well-Being of Unemployed People. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6 (4), 324-331.
- Creed, P. A. & Watson, T. (2003). Age, Gender, Psychological Wellbeing and the Impact of Losing the Latent and Manifest Benefits of Employment in Unemployed People. *Australian Journal of Psychology*, 55(2), 95-103
- Feather, N. T. (1990). *The Psychological Impact of Unemployment*. New York: Springer-Verlag.
- Feather, N. T. & Bond, M. J. (1983). Time structure and purposeful activity among employed and unemployed university graduates. *Journal of Occupational Psychology*, 56, 241-254.
- Fryer, D. & Payne, R. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. In C. L. Cooper & I. Robertson (Eds.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (pp. 235-278). Chichester: John Wiley & Sons.
- Galešić, M., Maslić-Seršić, D., Šverko, B. (2004): Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: Psihološke posljedice nezaposlenosti: Subjektivno zdravlje. Parcijalni izvještaj o napretku istraživanja u okviru projekta "Psihološki aspekti nezaposlenosti". Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Galešić, M., Maslić-Seršić, D., Šverko, B. (2003): Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: Svakodnevne aktivnosti, financijsko stanje, socijalna podrška, intenzitet i način traženja posla, psihološka deprivacija, stavovi prema radu i nezaposlenosti; Parcijalni izvještaj o napretku istraživanja u okviru projekta "Psihološki aspekti nezaposlenosti". Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Hanisch, K. A. (1999). Job loss and unemployment research from 1994 to 1998: A review and recommendations for research and interventions. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 188-220.

- Hepworth, S. J. (1980). Moderating factors of the psychological impact of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 139-145.
- Jackson, P. R. (1999): Differences in psychological experiences of employed, unemployed and student samples of young adults. *Journal of Psychology*, 133, 49-60.
- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: The psychology of social issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kokko, K. & Pulkkinen (1998): Unemployment and psychological distress: Mediator Effects., *Journal of Adult Development*, 5, 205-219.
- Kuhnert, K. W. (2001). The Latent and Manifest Consequences of Work. *The Journal of Psychology*, 123(5), 417-427
- McKee-Ryan, F. M., Song, Z., Wamberg C. R. & Kinicki, A. J. Psychological and Physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. Re-submitted to the *Journal of Applied Psychology*, Aug. 2003.
- Murphy, G. C., & Athanasou (1999). The effect of unemployment on mental health. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 83-99.
- Šverko, B. (1991). Značenje rada u životu pojedinca: radne vrijednosti, važnost rada i alijenacija. *Uvod u psihologiju* (15-56). Zagreb: Prosvjeta.
- Šverko, B., Galešić, M. & Maslić-Seršić, D. (2004): Aktivnosti i financijsko stanje nezaposlenih u Hrvatskoj. Ima li osnova za tezu o socijalnoj isključenosti dugotrajno nezaposlenih osoba?. *Revija za socijalnu politiku*, 3-4, 283-298.
- Wanberg, C. R. (1995). A Longitudinal Study of the Effects of Unemployment and Quality of Reemployment. *Journal of Vocational Behaviour*, 46, 40-54.
- Wanberg, C. R. (1997). Antecedents and Outcomes of Coping Behaviours Among Unemployed and Reemployed Individuals. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 731-744.
- Wanberg, C. R., Griffiths, R. F. & Gavin, M. (1997). Time structure and unemployment: A longitudinal investigation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 75-95.
- Wanberg, C. R., Watt, J. D. & Rumsey, D. J. (1996). Individuals without jobs: An empirical study of job-seeking behaviour and reemployment. *Journal of Applied Psychology*, 81(1), 76-87.

- Warr, P. & Jackson, P.(1984). Men without jobs:Some correlations of age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 77-85.
- Waters, L. E. & Moore, K. A. (2002): Predicting Self-esteem during unemployment: the effect of gender, financial deprivation, alternate roles and social support. *Journal of Employment Counseling*, vol. 39, 171-189.
- Waters, L. E. & Moore, K. A. (2002). Reducing latent deprivation during unemployment: The role of meaningful leisure activity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, 15-32.
- Winefield, A. H. (1995). Unemployment: Its psychological costs. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 10, 169-212.
- Winefield, A. H. & Tiggemann, M. (1985). Psychological correlates of employment and unemployment: Effects, predisposing factors, and sex differences. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 229-242.

PRILOG

SKALA PSIHOLOŠKE DEPRIVACIJE

PD1. Kako izgleda vaš tipičan dan? Je li ispunjen aktivnostima (npr. radom - stalnim ili honorarnim, obiteljskim obavezama, poslovima u kući i vrtu, kućnoj radionici, društvenoj organizaciji, nekom klubu ili bilo kojom drugom aktivnošću)? Ili vam je dan uglavnom “prazan”?

- 1 - Uvijek sam zaokupljen/a nekim poslom; moje je vrijeme ispunjeno.
- 2 - Često sam zaokupljen/a nekim poslom, odnosno aktivnostima.
- 3 - Obično nemam što raditi, tek tu i tamo pronađem sebi neku aktivnost.
- 4 - Svaki moj dan je “prazan”; nemam što raditi i uglavnom ne znam što bih sa sobom.

PD2. Kako su uređeni vaš život i vaše obveze tijekom tipičnog dana?

- 1 - Odlično sam organiziran/a; u svakom trenutku znam što mi je činiti.
- 2 - Moj je život uglavnom dobro organiziran.
- 3 - Nisam baš najbolje organiziran/a, ponekad ne znam što bih radio/la.
- 4 - Nema nikakve pravilnosti u mom životu niti jasno utvrđenih obveza.

PD3. Koliko imate prilika za susrete s ljudima, druženje i zajedničke aktivnosti?

- 1 - Intenzivno se družim s ljudima.
- 2 - Dovoljno se družim s ljudima.
- 3 - Uglavnom nemam dovoljno mogućnosti za druženje s ljudima.
- 4 - Uopće nemam prilika za druženje s ljudima.

PD4. Što vi osobno mislite, smatrate li se korisnim članom društva?

- 1 - Da, osjećam se korisnim članom društva.
- 2 - Uglavnom se osjećam korisnim članom društva.
- 3 - Češće se osjećam beskorisno nego korisno.
- 4 - Osjećam se posve beskorisno i isključeno.

PD5. A što vam se čini, kako vas drugi vide? Cijene li vas i koliko im značite?

- 1 - Ljudi me vrlo cijene.

- 2 - Mislim da me uglavnom cijene.
- 3 - Čini mi se da me ne cijene previše.
- 4 - Nevažan/na sam ljudima.

PD6. A što vi sami mislite o sebi? Djeluju li okolnosti u kojima se sada nalazite na vaše samopouzdanje i osjećaj vlastite vrijednosti?

- 1 - Bez obzira na okolnosti, uvjeren/a sam da sam vrijedna i uspješna osoba.
- 2 - Uglavnom mislim da sam dovoljno vrijedna i uspješna osoba.
- 3 - Ponekad se pitam jesam li promašio/la u životu.
- 4 - Sve više sam uvjeren/a da je moj život promašen.

Tablica 5.

Deskriptivni parametri svih 6 pitanja skale psihološke deprivacije dobiveni u 1. točki mjerenja

	N	M	SD	Min	Max	z
PD 1	588	1,85	0,857	1	4	5,90**
PD 2	588	2,25	0,841	1	4	7,56**
PD 3	588	1,92	0,740	1	4	6,67**
PD 4	588	2,05	0,868	1	4	5,80**
PD 5	587	1,94	0,629	1	4	8,16**
PD 6	587	2,03	0,828	1	4	5,54**

** p<0,01

Legenda: PD1-6-broj pitanja skale psihološke deprivacije, N-broj ispitanika koji je odgovorio na pitanje, M-aritmetička sredina, SD-standardna devijacija, Min-minimalni rezultat, Max-maksimalni rezultat, z-Kolmogorov-Smirnovljeva z vrijednost.

Tablica 6.

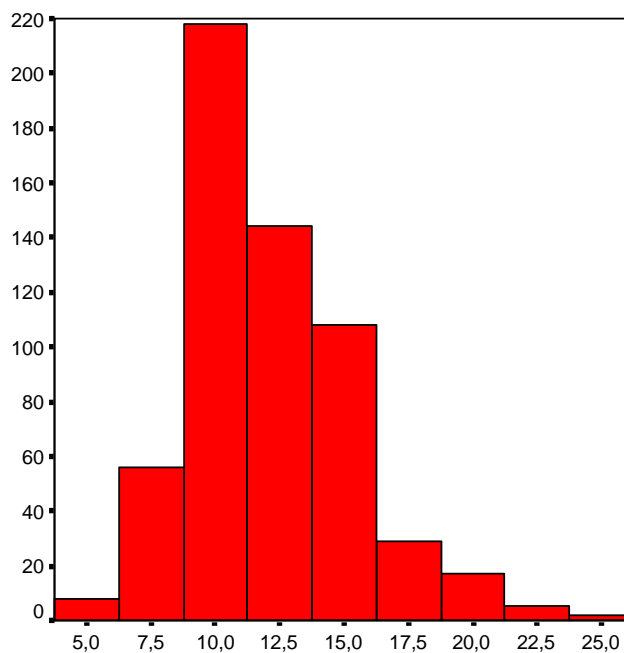
*Deskriptivni parametri svih 6 pitanja skale psihološke deprivacije
dobiveni u 2. točki mjerenja*

	N	M	SD	Min	Max	z
PD 1	600	1,93	0,865	1	4	5,48**
PD 2	600	2,33	0,840	1	4	7,65**
PD 3	600	2,17	0,740	1	4	7,13**
PD 4	600	2,14	0,894	1	4	5,54**
PD 5	601	2,02	0,664	1	4	8,38**
PD 6	598	2,09	0,875	1	4	5,46**

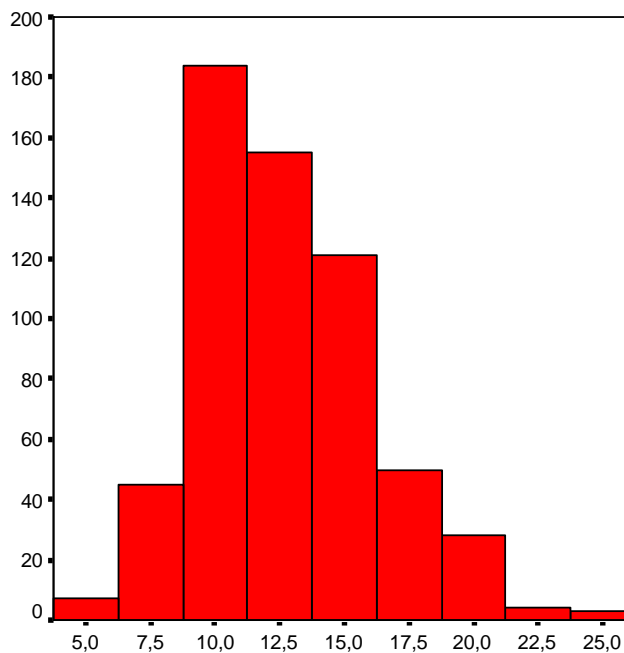
** p<0,01

Legenda: PD1-6- broj pitanja skale psihološke deprivacije, N-broj ispitanika koji je odgovorio na pitanje, M-aritmetička sredina, SD-standardna devijacija, Min-minimalni rezultat, Max-maksimalni rezultat, z-Kolmogorov-Smirnovljeva z.

a) N=587

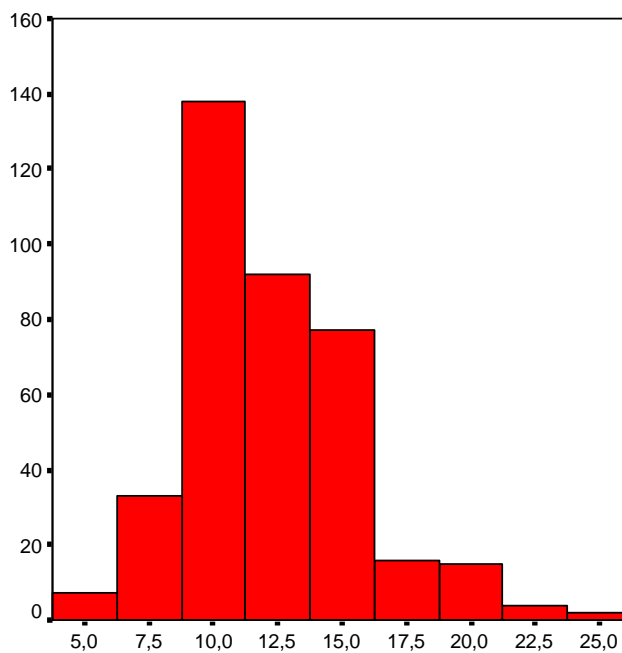
b)N=597

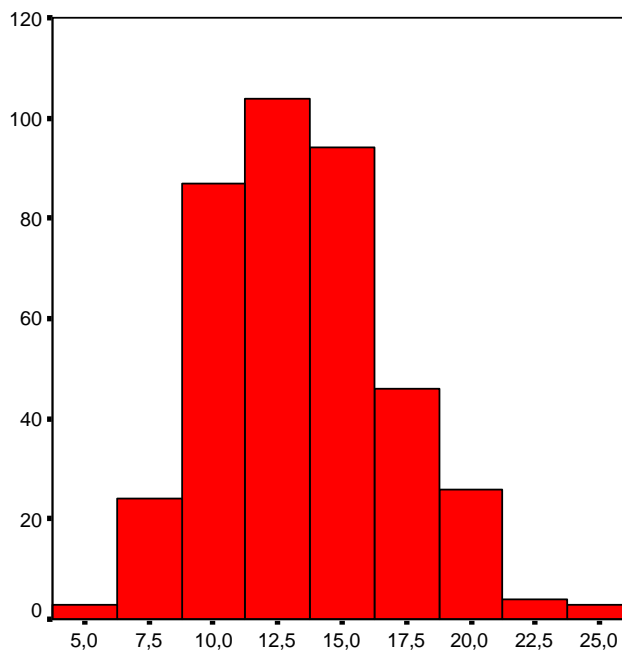
Slika 2.

Distribucija rezultata psihološke deprivacije u 1.(a) i 2. (b) točki istraživanja (os x- ukupan rezultat na ljestvici psihološke deprivacije; os y-broj sudionika s pojedinim rezultatom)

a) N=384

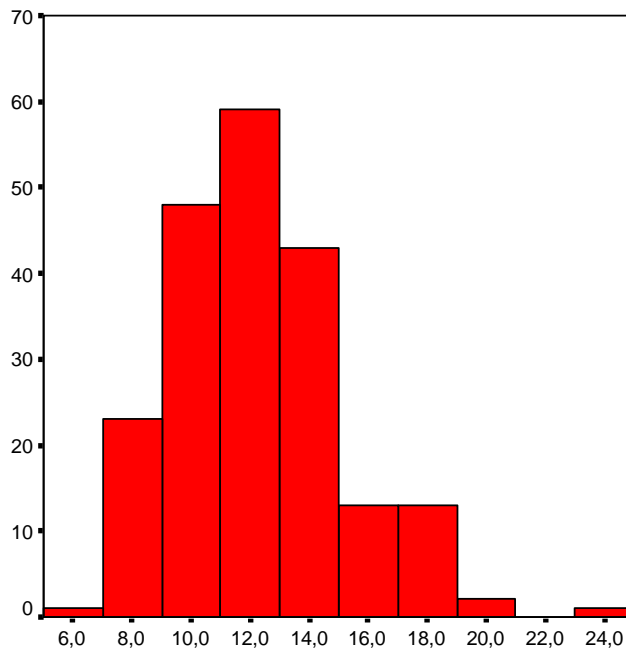
b) N=391

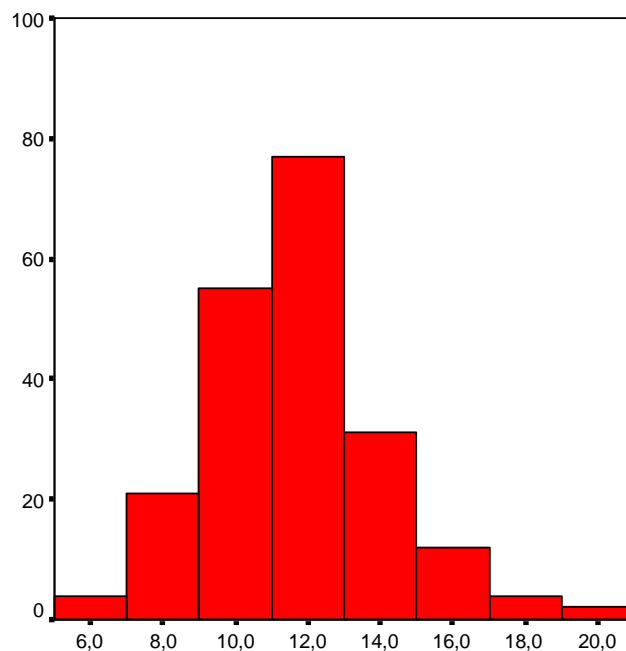
Slika 3.

Distribucija rezultata psihološke deprivacije skupine “nezaposlenih” u 1.(a) i 2. (b) točki istraživanja (os x- ukupan rezultat na ljestvici psihološke deprivacije; os y-broj sudionika s pojedinim rezultatom)

a)N=203

b) N=206

Slika 4.

*Distribucija rezultata psihološke deprivacije skupine “ zaposlenih”
u 1. (a) i 2. (b) točki istraživanja (os x- ukupan rezultat na ljestvici psihološke
deprivacije; os y-broj sudionika s pojedinim rezultatom)*